

Особливості психодіагностики сформованості ціннісних орієнтацій старших гімназистів

Розкрито особливості психодіагностики сформованості ціннісних орієнтацій старших гімназистів. Коротко проаналізовано найбільш уживані психодіагностичні методики вітчизняних і зарубіжних психологів, що дозволяють виявити у старшокласників основні цінності і їх життєві спрямування. Висвітлено на підставі аналізу філософсько-історичних та психолого-педагогічних досліджень значущість процесу формування ціннісного ества гімназистів. Розглянуто сутність таких основних понять, як гімназія, термінальні та інструментальні цінності, ціннісні орієнтації, психодіагностика.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, гімназія, психодіагностика.

Раскрыты особенности психодиагностики сформированности ценностных ориентаций старших гимназистов. Коротко проанализированы наиболее употребляемые психодиагностические методики отечественных и зарубежных психологов, которые позволяют выявить у старшеклассников основные ценности и их жизненные устремления. Выяснена на основании анализа философско-исторических и психолого-педагогических исследований значимость процесса формирования ценностного ества гимназистов. Рассмотрена сущность таких основополагающих понятий, как гимназия, терминальные и инструментальные ценности, ценностные ориентации, психодиагностика.

Ключевые слова: ценности, ценностные ориентации, гимназия, психодиагностика.

Орієнтація на всебічний гармонійний розвиток підростаючого покоління, зокрема на сформованість ціннісних орієнтацій молоді, є перспективним напрямом державної політики не тільки у нашій країні.

Від того, наскільки сформованими постають ціннісні орієнтації школяра в юнацькому віці, залежить в подальшому його особистісне самовизначення і виконання тієї соціальної ролі, яку від нього очікують в соціумі.

У порівнянні з учнями середніх класів, ціннісні орієнтації старшокласників носять більш означений характер та надають можливість їх точного діагностування.

Найкращі умови з-поміж середніх навчальних закладів для формування ціннісної складової світогляду учня закладені в гімназичному закладі. Згідно з Законом України “Про загальну середню освіту” гімназія є “загальноосвітнім навчальним закладом II – III ступеню, де поглиблено вивчають окремі предмети відповідно до профілю [2, с. 81], одночасно, залучають до роботи кращих вчителів-предметників, вихователів, здатних впроваджувати в навчальний процес психолого – педагогічні інноваційні технології, зокрема, застосовувати психодіагностику, яка дозволяє виявити і виміряти індивідуально – психологічні особливості особистості, подолати розрив між академічними концепціями особистості і реальністю її дослідження.

Сучасна українська гімназія, яка ставить за мету виплекати духовно зорієнтовану та моральнодосконалу особистість, повинна знати та використовувати у своїй практичній діяльності ті психолого-педагогічні методи, які спроможні надати їй відомості про своїх вихованців, розкрити, зокрема, їх ціннісні пріоритети.

Отже, важливою складовою процесу формування сучасного гімназиста є психодіагностика ціннісних орієнтацій особистості.

Методологічна основа нашого дослідження ґрунтується як на філософсько-історичному підході до проблеми виявлення сформованості ціннісних орієнтацій гімназистів, зокрема, частково відслідкованій в працях Платона, Арістотеля, А. Тіхова, В. Бузескула, Г. Жураковського, В. Ієгера, П. Жирара, Г. Марру, Е. Цибарта, Т. Блаватської, так і на принципах психологічної науки, її теоретичних основ, що були розроблені такими відомими психологами, як К. Роджерс, А. Маслоу, Г. Олпорт, В. Франкл, К. Юнг, Е. Фромм, О. Леонтьєв, Г.С. Костюк, С.Л. Рубінштейн та іншими.

Теоретичній та методологічній проблемі психодіагностики присвятили свої роботи такі дослідники, як М.І. Алексеева, Л.Ф. Бурлачук, Б.С. Круглов, Б.О. Федоришин, Л.М. Смірнов та ін.

Теоретичним обґрунтуванням методики вивчення цінностей і ціннісних орієнтацій переймалися М. Рокіч, Г. Хофстед, Г. Тріандіс, Ш. Шварц, Г.Е. Леєвік, Д.О. Леонтьєв, В. Ядов, Дж. Крамбо, Л. Махолік.

Однако розроблені засоби діагностики особистості недостатньо висвітлюють проблеми сформованості ціннісних орієнтацій старших гімназистів. Це дозволяє стверджувати, що рівень досліджуваності ціннісних орієнтацій старших школярів гімназії недостатній, – в результаті чого виникає методична проблема розходження між декларованими ціннісними орієнтаціями і реальними цінностями, які мають учні. Таким чином, актуальність теми зумовлюється як теоретичною, так і практичною необхідністю розв’язання проблеми

сформованості ціннісних орієнтацій старших гімназистів, потребою створення наукового обґрунтування за допомогою психодіагностики особливостей формування ціннісного компоненту старшокласників.

З огляду на викладене можна поставити такі завдання дослідження:

- уточнити на підставі аналізу філософсько-історичних та психолого-педагогічних досліджень роль ціннісних орієнтацій у формуванні світогляду старших гімназистів;
- розглянути особливості психодіагностики сформованості ціннісних орієнтацій старших гімназистів.

Для проведення дослідження необхідно уточнити зміст таких понять: цінність, ціннісні орієнтації, гімназія, психодіагностика.

Як відомо, проблема цінностей і ціннісних орієнтацій є предметом вивчення багатьох наук про людину і суспільство, зокрема, соціології, філософії, психології та педагогіки.

На думку відомого психолога, дослідник цінностей М. Рокіча, “поняття цінності скоріш, ніж будь-що інше, повинно зайняти центральне місце <...> здатне об’єднати інтереси різних наук, що стосуються людської поведінки” [9, с.3]. Схожої думки дотримувалися і соціологи (Парсонс Толкотт), соціальні філософи (М. Вебер). Ці вчені розглядали цінності як критерії, які використовуються людьми для обрання і обґрунтування своїх дій, а також для оцінки інших людей, себе і подій.

Так, відомий німецький соціальний філософ М. Вебер (1864 – 1920), аналізуючи дії індивідів, вказував, що “кожний людський акт настає усвідомленим лише в порівнянні з цінностями, в світлі яких визначаються норми поведінки людей і їхні цілі” [7, с.13].

Американський соціолог-теоретик Парсонс Толкотт (1902 – 1979) у межах “структурного функціоналізму” зображав цінності як вищі принципи, на основі яких забезпечується згода (консенсус) як в малих суспільних групах, так і в суспільстві в цілому [7, с. 13].

У філософській інтерпретації цінності трактуються як “специфічно-соціальні визначення об’єктів навколишнього світу, за допомогою яких виявлялися їх позитивні або негативні значення для людини і суспільства” та певні “явища суспільної свідомості, що виражали ці інтереси в ідеальній формі (поняття добра і зла, справедливості і несправедливості, моральні нормативи і принципи)” [8, с.534].

Приблизники аксіології, а це передусім представники об’єктивно-ідеалістичних теорій (неокантіанці, послідовники гуссерліанської феноменології, неотомісти, інтуїтивісти), визначили цінності як “потойбічну силу, що існує поза простору і часу” і є “своєрідним баченням світу” [8, с.11].

Взагалі, як доводить психолог М. Рокіч [9], доцільно розрізняти цінності двох типів:

- 1) цінності суспільства і соціальних груп (соціальні цінності);
- 2) цінності особистості (індивідуальні цінності).

Слід також зауважити, що в соціальних, психологічних і педагогічних дослідженнях використовуються як поняття цінності, так і поняття ціннісних орієнтацій. Однозначної відмінності цих понять в літературі не відслідковується. Часто вони використовуються як рівнозначні. При вивченні характеристик суспільства, культури і окремих соціальних груп використовується термін “цінність”. При вивченні окремих індивідів вживають як поняття “ціннісні орієнтації”, так і поняття “цінність”. Під ціннісними орієнтаціями треба розуміти “відображення в свідомості людини цінностей, що визначаються нею як стратегічні життєві цілі і спільні світоглядні орієнтири. Ціннісні орієнтації – це інтериоризовані особистістю цінності соціальних груп” [5, с.5]. Таким чином, цілком реально говорити про цінності особистості як її ціннісні орієнтації.

В останні роки значно активізувалися дослідження індивідуальних відмінностей цінностей (роботи Шварца, Рокіча, Олсона тощо). Дослідження на міжнаціональному рівні виявили відмінності цінностей в різних культурах світу, виявили їх витоки (Хофстед, Маркус, Тріандіс тощо).

Дослідження цих та інших авторів виявили величезну кількість варіацій в ціннісних пріоритетах індивідів у кожному суспільстві, а також відмінності між соціальними групами в межах однієї нації.

Не дивним виглядає і той факт, що цінності є гарним індикатором для відслідковування процесів соціальних і індивідуальних змін, які виникають в результаті історичних, соціальних і особистих подій.

Так, на думку відомих дослідників античної освіти А. Тіхова, В. Бузескула, Т. Блаватської, Г. Жураковського та інших, саме соціально-політичні зміни, що сталися в Давній Греції (військові і дипломатичні успіхи, переваги в освіченості вільних громадян Еллади над “варварськими” народами) на протязі 6 – 4 століть до н.е. сприяли появі вимог, які еллінські держави-поліси висували до своїх громадян. Це, передусім, моральнозорієнтоване виховання громадян, що було корисним рабовласницькій республіці, демократичній або олігархічній. Таке завдання покладалося на давньогрецьку школу, яка, на думку давніх греків, сприяла формуванню свідомості підрастаючого покоління, ціннісної складової його світогляду. Наскільки це було важливою справою

свідчить той факт, що навіть такі видатні мислителі, як Солон, Сократ, Ісократ, Платон, вважали за честь зайнятися покращенням існуючої тоді шкільної практики. В Аттиці того, хто оволодівав загальноосвітніми предметами і дотримувався обов'язкових моральних норм, еллінські філософи називали “пайдейя” і “вважали найкращим громадянином” [1, с.55-57].

В 4-3 століттях до н.е. стало зрозуміло, що освіта підвищує соціальну цінність кожного громадянина, особливо тих, хто оволодівав “пайдейєю”. Тому в цей час починається активний процес упорядкування структури освіти. З'являється триступенева загальноосвітня школа: “дидаскалейон”, “граматична школа”, гімнасія. В гімнасіях юнаки віком 16-18 років вдосконалювалися в науках і гімнастиці, а після її закінчення отримували можливість вступити до кола ефебів, тобто ставали студентами вищих навчальних закладів [1].

Пізніше гімнасії стають у давніх греків найпопулярнішим видом шкіл для молоді. Вони були не тільки місцем навчання юнацтва, а й центрами розумового життя кожного полісу. Там проходили бесіди, читалися лекції, влаштовувалися виступи співочих хорів, надавалися моральні поради. Як вважають провідні дослідники античної освіти Ж. Делорм, П. Жирар, Е. Цибарт, гімнасія як “загальноприйнята форма шкільної освіти другого ступеню усього грецького світу” постає тим державним інститутом, який здатний був якнайкраще сприяти формуванню у молоді ідеалу “калокагатії”, що передбачав гармонійний розвиток особистості, формування її ціннісної орієнтації [1].

Із античного спадку гімназія як найдосконаліша форма шкільної освіти успішно пройшла випробування часом, функціонуючи в освітянському просторі Візантії, Середньовічної Європи і Азії і, на думку упорядників “Словника Академії Російської” за 1790 рік, в Новий час “визначала місце, де мовним і іншим початковим наукам юнацтво навчається” [7, с.135].

У сучасну Інформаційну епоху, коли відходять у минуле попередні ціннісні орієнтири, всім нам, на думку сучасного українського дослідника духовних потреб особистості Е.О. Помиткіна, щоб не втратити людяність, “необхідні стійкі життєві орієнтири, ідеали, цінності та смисли” [6, с.4]. Отже, цінності та ціннісні орієнтири виступають найважливішим компонентом світогляду підростаючого покоління, без сформованості якого неможливо уявити собі сучасну особистість, її гуманізаційність, громадянськість.

Звідси стає зрозумілим, що сьогоднішня гімназія повинна використовувати такі інструменти виміру ціннісних орієнтацій груп, окремих індивідів, які були б ефективні у справі їх виховання. Вчителі, куратори-вихователі гімназій повинні володіти най-

різноманітнішими методами психології для вияву і виміру індивідуально – психологічних особливостей особистості учня.

Психодіагностика (назва походить з грецького “psycho” – “душа” і “diagnostikos” – “здатний розпізнавати”) саме та галузь психологічної науки, що розробляє методи виявлення і виміру індивідуально-психологічних особливостей особистостей” [5, с. 69]. Разом з тим вона розробляє і методи дослідження ціннісних орієнтацій особистості, слугуючи основою для створення проєктивних методик і опитувальників.

Як правило, за принципом побудови психодіагностичних методик покладено розподіл цінностей на термінальні та інструментальні [4, с. 15]. При цьому термінальні цінності – це цінності стратегічні, довгострокові, тобто цінності-цілі. На відміну від них інструментальні цінності розглядаються по відношенню до термінальних як цінності – засоби досягнення мети, тобто цінності тактичного характеру. За допомогою психодіагностичних методик стає можливим виявити у старших гімназистів, які саме цінності на даний період часу є для них термінальними, а які – інструментальними.

На практиці старшим школярам можна запропонувати опис понять, з-поміж яких необхідно визначити пріоритетні; за основу взято “Опитувальник цінностей Рокіча” (ОЦР).

Так, в Київських гімназіях №287, №153 ім. О.С. Пушкіна, Київському лицей “Наукова зміна”, Київських гімназіях №109 ім. Т.Г. Шевченка, “Потенціал”, Хмельницькому колегіумі ім. В. Козубняка, Любарській гімназії №1 Житомирської області, гімназії №5 м. Мелітополя, Запорізької області під час опитування старших школярів за методикою Рокіча останні надали перевагу таким термінальним цінностям, як: наявність хороших і вірних друзів, щастя інших (добробут, розвиток і досконалість інших людей, всього світу, людства в цілому), щасливе сімейне життя. З-поміж інструментальних цінностей були обрані як найважливіші для молод такі: толерантність (до поглядів і думок інших, вміння пробачати іншим їх помилки і хибні думки), чесність (справедливість, щирість), життєрадісність (почуття гумору).

Позитивним в методиці є те, що вона була задумана автором як всебічна і в той же час унікаюча надмірностей. Респонденти ранжували два списки цінностей (по 18 цінностей у кожному). Суттєвим недоліком можна було визнати її схильність впливу соціальної бажаності. В цілому ж методику можна визнати у роботі викладачів і вихователів гімназичного закладу універсальною, зручною і економічною.

Важливим у діагностуванні ціннісних орієнтацій учнів можна вважати “Опитувальник термінальних цінностей” (“ОТеЦ”)

І. Сепіна. Він направлений на вияв основних цінностей, орієнтацій і життєвих спрямувань особистості, значущості різноманітних сфер життєдіяльності.

Адаптованою версією тесту “Ціль в житті” Дж. Крамбо і Л. Махоліка, який був створений на основі концепції В. Франкла, можна вважати “Тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО)”, розроблений Д. Леонтьєвим. Поряд з загальними показниками усвідомленості життя методика включає п’ять субшкал, що відображають три конкретні смисложиттєві орієнтації: цілі в житті, процес життя і результативність життя.

В основу теоретичного і методологічного підходу Ш. Шварца до вивчення цінностей покладені: 1. Концепція Рокіча про існування термінальних і інструментальних цінностей; 2. Концепція Шварца про мотиваційну ціль ціннісних орієнтацій і універсальність базових людських цінностей. Коротко можна визначити такі мотиваційні типи відповідно їх центральній цілі, які надає автор: влада, досягнення, гедонізм, стимуляція, самостійність, універсалізм, доброта, традиція, комфортність, безпека.

В цілому опитувальник Шварца з вивчення цінностей особистості постає як шкала для виміру значущості десяти типів цінностей.

Складений він з 2-х частин, що відрізняються процедурою проведення.

Перша частина опитувальника (“Огляд цінностей”) надає можливість вивчити нормативні ідеали, цінності особистості на рівні переконань, а також структуру цінностей, які найбільш впливають на всю особистість, але не завжди виявляються в реальній соціальній поведінці.

Друга частина – “Профіль особистості” – вивчає цінності на рівні поведінки, тобто індивідуальні пріоритети, які найбільш часто виявляються в соціальній поведінці особистості.

Разом з тим як приклад побудови психологічних методик для виявлення духовних орієнтирів старшокласників може слугувати методика “Здійснення бажань” вітчизняного психолога Помиткіна Е.О., яка пропонує старшим учням у переліку цінностей визначити пріоритетні. Заповнені учнями анкети допомагають їм у ціннісному самовизначенні і можуть служити поштовхом для процесу подальшого формування соціальноважливих цінностей.

Отже, викладене свідчить, що проблема сформованості ціннісних орієнтацій у підростаючого покоління була актуальною для людства з давніх давен. Цей факт знаходив своє відображення у діяльності гімнасій давніх еллінів. І в сучасних гімназіях

формування ціннісних орієнтацій постає найголовнішим завданням навчально-виховного процесу. Психодіагностика як одна із інноваційних галузей психологічної науки в межах середніх навчальних закладів розробляє необхідні методи вияву і виміру ціннісних орієнтацій старшокласників, які потрібні для їх особистісного самовизначення. Ця проблема потребує не тільки детального вивчення, а й нових інноваційних підходів.

Список використаних джерел

1. Блаватская Т.В. Из истории греческой интеллигенции эллинистического времени / Т.В.Блаватская. – М: Наука, 1983. – 326 с.
2. Законодавчі акти України з питань освіти за станом на 1.04.04 р. Офіційне видання/ Голова ред. колегії С.М. Ніколаєнко. – К.: Парламентське видавництво, 2004.
3. Из жизни терминов// Наука и жизнь. – №6. – 1988.
4. Карандашев В.Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство. – СПб.: Речь, 2004. – 70 с.
5. Общая психология. Словарь/ Под. ред. А.В. Петровского// Психологический лексикон. Энциклопедический словарь: в шести томах/ Ред.-сост. Л.А. Карпенко; под общ. ред. А.В. Петровского. – М.: ПЕРСЭ, 2005. – 251 с.
6. Помиткін Е.О. Психологія духовного розвитку особистості [Монографія] / Е.О.Помиткін. – К.: Наш час, 2005. – 280 с. – Бібліографія: с. 252 – 278.
7. Современная западная социология: Словарь. – М.: Политиздат, 1990. – 432 с.
8. Философский словарь/ под ред. И.Т. Фролова. – 5-е изд. – М.: Политиздат, 1987. – 590 с.
9. Rokeash M/ the nature of human values. New York – Free Press, 1973.

The peculiarities of formation of psychodiagnostic value orientations of senior school students. Brief analysis of psychodiagnostic methods commonly used domestic and foreign psychologists, allowing seniors to identify core values and their life's direction. Thesis on the analysis of philosophical and historical, psychological and educational research significance of the formation of valuable nature gymnasium. The essence of such basic concepts as gymnasium, terminal and instrumental values, values, psychodiagnostic.

Key words: values, values, gymnasium, psychodiagnostic.

Отримано: 17.02.2011